

elte

Eötvös Loránd
Pedagógiai és
Pszichológiai

Biztonságos börtönök – környezetpszichológiai me

Prof. Dr. Dúll Andrea

INTERJÚ DR. DÚLL ANDREÁVAL A „BIZTONSÁGOS BÖRTÖNÖK – KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK” CÍMŰ, KONFERENCIÁN ELHANGZOTT ELŐADÁSA KAPCSÁN

Interview with Dr. Andrea Dúll about her “Safe prisons – Environmental psychological considerations” presentation, held at a conference

A börtönökben a fizikai környezet kiemelten fontos téma, hagyományosan elsősorban a biztonság és a funkcionalitás szempontjából. A stresszteli és érzelmileg intenzív börtönkörnyezet környezetpszichológiai elemzése kimutatják, hogy a pszichoszociális értelemben támogató környezetkialakítás egészségmegőrző szerepű mind a fogvatartottak, mind a személyzet számára. A pszichoszociálisan támogató börtönkörnyezet (1) nem mond ellen a biztonság szempontjainak, viszont jelentős szerepe lehet abban, hogy megkönnyítse (2) a fogvatartottak visszatérését a társadalomba és (3) fokozza a börtönben dolgozók mentális és fizikai jóllétét.

Kulcsszavak: környezetpszichológia, szociofizikai környezet, pszichoszociálisan támogató börtönkörnyezet, reintegráció, mentális és fizikai jóllét

In prisons the physical environment is a very important topic, traditionally primarily in terms of security and functionality. Environmental psychological analyses of stressful and affectively intensive prison environments show that psychosocially supportive design is essential in health promotion of prisoners and staff. Psychosocially supportive design of prisons is not against security, but it can play a significant role in facilitation of prisoners' reintegration to society, and also can enhance the mental and physical well-being of prison staff.

Keywords: environmental psychology, socio-physical environment, psychosocially supportive design of prisons and jails, reintegration, mental and physical well-being

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *Kérem, mutakozzon be és mesélje el, hogyan és miért kezdett környezetpszichológiával foglalkozni, miért tartotta érdekesnek ezt a tudományterületet.*

Dúll Andrea: – Dúll Andrea vagyok, az MTA doktora, egyetemi tanár az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán és a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszékén. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen (ma Debreceni Egyetem) végeztem pszichológusként és pszichológia szakos középiskolai tanárként. Egyetemi hallgatóként kísérleti pszichológusnak készültem, a memóriafolyamatok érdekeltek. Már egyetemistaként kutatásokat végeztem ebben a témában. Érdekel például, hogy van-e eltérés az emlékezésben annak függvényében, hogy milyen környezetben zajlanak le azok az események, amelyeket célzottan megtanulunk (akár egy vizsgára: otthon vagy könyvtárban, kávézgatva vagy zenét hallgatva) vagy éppen csak „ránk ragadnak” (például, ha virágboltba akarok menni, akkor az emlékezetemből elő tudom bányászni, hogy azon az útvonalon, ahol nap mint nap járok, hol van virágbolt, dacára annak, hogy ezt nem szándékosan „tanultam meg”). Azt tapasztaltam a kutatásaim során, hogy egyáltalán nem foglalkozik a szakirodalom ezzel. Magam kezdtem célzott kutatásokat csinálni, ebből írtam a szakdolgozatomat, ebben a témában nyertem akadémiai kutatási pályázatokat, ebből doktoráltam, habilitáltam és ebből védtem meg az akadémiai doktori értekezésemet is. Közben megteremtettem ennek a területnek az intézményi hátterét is: könyveket¹ írtam, létrehoztam képzéseket, tanszéket, kutatócsoportot, tudományos társasági szekciót és így tovább. Az 1990-es évek közepén elindult, mintegy két és fél évtizednyi munkám nyomán így jött létre a környezetpszichológia Magyarországon.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *Hol van jelentősége a környezetpszichológiának?*

Dúll Andrea: – Ha azt mondom, hogy a környezetpszichológiának mindenhol jelentősége van, lehet, hogy túlzásnak tűnik. Pedig nem a terület jelentőségét akarom ezzel túlhangsúlyozni, hanem arra alapozok, hogy sosem vagyunk fizikai (épített, természeti és virtuális) környezet nélkül. A környezetpszichológia részben szemlélet: minden pszichológiai jelenséget annak fizikai és társas (azaz szociofizikai) kontextusában tekintünk, részben alapkutatásokat jelent: igyekszünk feltárni, hogy hogyan értelmezhetők a pszichológiai jelenségek, ha bekalkuláljuk a szociofizikai helyzetet (például az iskolai agresszív megnyilvánulások mélyrehatóbban megérthetőek, ha ismerjük a társas-fizikai szituációt, amiben zajlanak ezek), és természetesen alkalmazott tudomány is: a környezettervezés kezdetétől a térkialakításon át a használatba vétel utáni értéklésig minden környezethasználati fázisban alkalmazható.

¹ A környezetpszichológia alapozó műve Magyarországon: Dúll A. (2009)

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *Kérem, említsen példákat, hogyan hat a környezetpszichológia például egy kórház tervezése, működése során.*

Düll Andrea: – A gyógyítás „hagyományos” emberi vonatkozásain túl magának a kórháznak mint szociofizikai térnek is gyógyító környezetnek kellene lennie. A beteg ember (és sokszor a hozzátartozója, látogatója is) alapján véve kontrollvesztett állapotban van. Amennyiben legalább az alapszükségeit (pl. a személyes térköz szabályozását vagy a területiális igényeket a többi beteggel kölcsönösen) kielégítését támogatja az egészségügyi tér (pl. megfelelő számú beteg van a kórteremben, nincsenek túl közel az ágyak, megfelelő minőségű a kilátás az ablakból stb.), ez önmagában olyan erősítő alaphelyzetet alakíthat ki, amelyben „könnyebb gyógyulni”. Ez nyilván a gyógyítókat, vagyis az orvosokat és a teljes egészségügyi állományt is érinti – ezekben a helyzetekben gyógyítani is könnyebb, különösen, ha a gyógyítók számára megfelelő munka- és pihenőterek is kialakításra kerülnek. Bár már ezek az említett „egyszerű és triviális” beavatkozások is számos jó pszichológiai következménnyel járnak, ha mélyebb és tartósabb, célzott hatást szeretnénk elérni (ez az egész nem elsősorban esztétikai kérdés!), akkor sokkal árnyaltabb helyzetelemzésre és beavatkozásra van szükség több szakma szakembereivel (egészségügyi dolgozók, építészek, belsőépítészek, pszichológusok, esetenként antropológusok, szociológusok, jogászok) együttműködésben.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *Mit javasol, magánemberként mire érdemes odafigyelnünk a környezetünk kapcsán környezetpszichológiai szempontból?*

Düll Andrea: – Már az is érdekes, hogy nagyon nehéz a fizikai környezetünkre odafigyelnünk: az evolúciós folyamatok során az alakult ki, hogy inkább a túlélésünk szempontjából közvetlenül jelentőséggel bíró többi emberre tudunk inkább figyelni, a nem társas környezet kifelé törekszik a tudatból. Ez abban is megnyilvánul, hogy sok (elsősorban kellemetlen vagy nem kívánatos) környezeti jellemzőből fakadó hatást nem a tárgyakra vagy a fizikai környezetre vezetünk vissza, hanem az ott levő emberekre. Gyakran fakad például agresszió a tömegközlekedési eszközökön valójában abból, hogy szűk a hely, de az elférés nehézségét jellemzően a másik, ott álldogáló embernek tulajdonítja az utas, rá haragszik, észre sem veszi, hogy itt a térkialakítás nem felel meg az ő aktuális szükségleteinek. Érdemes gyakorolnunk a fizikai környezet jellemzőinek tudatosítását.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *Milyen közösségi terekre lenne szüksége a társadalomnak, ha figyelembe vesszük a környezetpszichológia elveit?*

Düll Andrea: – Ez nagyon nehéz és összetett kérdés. Az biztos, hogy olyan térkialakításra van szükség, amelyben az emberek sokféle társas interakciót hatékonyan, konfliktus nélkül meg tudnak valósítani: egyénként és kisebb nagyobb társas egységekben,

interakciós partnerekként egyaránt jól tudnak működni. Ehhez az adott közösségi térfajtat is jól kell érteni: nemcsak funkcionálisan, hanem pszichológiai szempontból is másként kell kialakítani egy iskolaudvart, egy kórházi társalgót vagy épp egy munkahelyi ebédlőkonyhát.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *A Büntetés-végrehajtási Szervezet nagy gondot fordít a munkakörülmények javítására, ennek kapcsán közösségi terek, irodák felújítása, komfortosítása van folyamatban. Mi a javaslata ennek kapcsán?*

Dúll Andrea: – Általánosságban kiemelném, hogy az, hogy foglalkoznak ezzel a témával, önmagában nagyon fontos és hasznos. Intézményi szinten ez megfelel annak, amit az előbb az egyéni szinten javasoltam: a fejlesztések során elemezni, megérteni (vagyis tudatosítani) kell a meglévő helyzetet – a jó beavatkozások nem csak a munkafolyamatok és az ergonómiai működés szintjén javítanak a dolgozók komfortérzetén, hanem érdemes feltárni azokat a nem mindig tudatosuló, lappangó, de ennek ellenére (vagy épp ezért) nagyon fontos szociofizikai szükséglet- és igényrendszert (például a területi viszonyokat az irodában), amelyek erőteljesen meghatározzák a közérzetet, a kommunikációt és így a teljesítményt a munkahelyen, sőt, még az intézményhez való lojalitást is befolyásolják.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *Mióta foglalkozik a környezetpszichológia börtönökkel?*

Dúll Andrea: – A környezetpszichológia nagyon régóta foglalkozik börtönökkel, legalábbis a saját történetén belül régen. Maga a környezetpszichológia fiatal tudomány, ahogy említettem, Magyarországon a 90-es évek közepén jött létre, de a világon is csak mintegy 40-50 éves múltja van összesen – viszont első témái között már ott voltak a börtönök. A kutatási eredmények és tapasztalatok mostanában kezdenek összeállni jól körülhatárolható szakmai területté: 2012-ben jelent meg az első ilyen témájú könyv², ami kifejezetten a börtönök környezetpszichológiájával foglalkozik. Tehát valójában nagyon is új ez a terület, sokszínűen nagyon új. Úgyhogy amit én most itt az interjú során megosztok, azok olyan gondolatok, amelyek talán „elültetődnek” a fejekben és lehet rajtuk gondolkodni. Sőt, nemcsak lehet, hanem szerintem érdemes, mi több, kell is még sokat gondolkodni, hiszen a pszichológiában és ezen belül a környezetpszichológiában semmi sincs kőbe vésve és nagyon sok mérésre, kutatásra van szükség ahhoz, hogy ezek az elvek, amiket én itt most mondok, árnyalódjanak, és specifikusan a börtönökre érvényesek legyenek.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *Milyen fontos alapelveket emelne ki környezetpszichológiai szempontból a börtönök kapcsán?*

2 Wener, R. E. (2012)

Düll Andrea: – Amiről mi beszélni szoktunk, az a pszichoszociálisan támogató börtönkörnyezet³, ami az egyik fontos fogalom egyébként a „hagyományos” börtönpszichológiában is, vagyis abban a fajta pszichológiai hozzáállásban, ami nem számol úgymond nagyon komolyan, vagyis környezetpszichológiai értelemben a szociofizikai környezettel. Nagyon fontos alapelv, hogy ez a környezetpszichológiai támogatás, és ezeknek az emberi szükségleteknek, az emberi működési módoknak a szociofizikai kontextusban történő nagyon komolyan vétele nem mond ellen a biztonságnak. Bár néha úgy tűnhet, hogy olyan dolgokat mondok, ami alapjaiban feszegeti ezeket a kereteket, de vizsgálatok mutatják ki, hogy ez nem gyengíti a biztonságot. Elindult a világban az a fajta gondolatmenet, amin érdemes elindulnunk nekünk is, hogy egyáltalán az építéssel eszközeivel, fizikai környezeti beavatkozásokkal sok esetben természetesen lehet a viselkedést olyan mederben tartani, amiben nem követődik el bűnesemény, illetve ha már elkövetődött, akkor a következőnek a valószínűségét gátoljuk. Tehát azok a fajta beavatkozások, amik mondjuk a közterekre⁴ már viszonylag kidolgozottak, azok kapcsán el lehet indulni a büntetés-végrehajtásban is.

Én azt gondolom, hogy ezek az elvek sok tekintetben akár a gazdaságosságot is növelhetik, bár ezekre tudomásom szerint nincsen börtönben lefolytatott vizsgálat, csak kórházban elvégzettek. Ezek alapján elmondható, hogy azok a fajta szociofizikai környezeti beavatkozások, hogy mondjuk milyen a kilátás a kórteremből vagy milyen könnyen tudja megközelíteni a beteg a mellékhelységet, egyszerűen megnyilvánulnak a csökkentett gyógyszerfogyasztásban vagy a panaszkodások számának csökkenésében. Ezeket a mutatókat esetleg börtönkörnyezetben is érdemes lehet végiggondolni, hogy hogyan tudunk mérni ilyen fajta gazdaságosságot.

Emellett nyilván az ártalomcsökkentés, ami a börtönökben szintén megjelenik, nagyon fontos alapelv. Nagyon fontos alapelv az is, hogy támogassák ezek a szociofizikai struktúrák a fogvatartottak reintegrációját, és ezen túl azt gondolom, hogy itt túlmehetünk azon, hogy ártalmat csökkentünk. Pszichológusként szeretném hangsúlyozni, hogy egészségmegőrző⁵, tehát előremutató, proaktív, gyógyító szerepük van ezeknek a beavatkozásoknak. És itt is szeretném hangsúlyozni, hogy nem csak a fogvatartottak számára, hanem a személyzet számára is. Tehát elsődlegesnek tekinti ez a megközelítés olyan tereknek a kialakítását, amelyekben jó és hatékony dolgozni a börtönökben.

***Várkonyi Zsolt Kristóf:* – Milyen fejlődésen ment keresztül a börtönpszichológiával, a börtönök környezetpszichológiai elvek szerinti kialakításával kapcsolatos gondolkodás a történelem során?**

3 Wener, R. E., Olsen, R. (1980)

4 Kara L. (2017)

5 Dilani A. (2015)

Dúll Andrea: – A börtönpszichológia tudományterületével Magyarországon is foglalkoznak a szakemberek, például én is sokat hivatkozom az egyik legismertebb főiskolai jegyzetre⁶. Semmiképp sem akarnék belekontárkodni mások szakterületeibe, csak azt szeretném leszögezni, hogy 1993 óta napirenden van a gondolkodás arról, hogy a pszichoszociális beavatkozások, tehát a lélektani és a társas hatásokkal való hatékony bánásmód egyértelműen csökkenti az elítéltek visszaesési kockázatát. Az említett Boros-Csetneky jegyzetben különböző léptékekben tárgyalják ezt a beavatkozást, ami akár egy speciális pszichológiai fejlesztő programtól egészen a bánásmódig mutat.

Nagyon röviden az a fajta elképzelés, ami ma a környezetpszichológiában van, arról szól, hogy a börtönök, a büntetés-végrehajtási intézmények abszolút a korrekció szolgáltatásában kell, hogy álljanak. Mármost pszichológiai értelemben. Tehát nem a büntetés az elsődleges funkció, nem a helytelen viselkedés megtorlása úgymond, hanem az illető visszaintegrálása a társadalomba.

Különböző lépéseken keresztül zajlott a fejlődése ennek a megközelítésnek a dizájn kapcsán is, hogy hogyan tükröződik ez a börtön alapterületében, vagy egyáltalán a kialakításában. Jól tudjuk, hogy a 18. századig leginkább a büntetés volt a fő elv. Igazából azt írja a szakirodalom, hogy nem igazán volt koncepció másra, mint hogy kiemeljék az embert a társadalomból és oda ne nagyon jusson vissza – ez volt a börtön mint büntetési intézmény lényege. A fejlődés gyakorlatilag a 19. század végétől gyorsult fel. Egy évszázad alatt nagyon nagyot változott ez a büntető elképzelés, ha tetszik a pszichológia megjelenésével együtt vagy a pszichológia ebbe a gondolkodásba történő beszivárgásával. Elkezdődött az arról való gondolkodás, hogy a büntetés egyrészt differenciálódjon például az elkövetett cselekmény súlya, fajtája és egyéb szempontok szerint, másrészt pedig hasson a viselkedésre, vagyis viselkedésváltozást eredményezzen. Tehát a cél a deviáns viselkedés megváltoztatása, normalizálása kell, hogy legyen. És aztán a 20. század közepén már a börtönépítészetben is megjelentek a kifejezetten modern építészeti elvek, a modern dizájn.

Gyakorlatilag a 20. század végétől – ahogy említettem, 2012-vel jelent meg az első ilyen témájú környezetpszichológia könyv – jelentkeznek azok a nagyon komplex programok, amik egyrészt a fizikai térbe teszik le ezeket a változásokat, másrészt ehhez illesztik a menedzsment működését. Ezeket a szokatlan, újító tereket természetesen a célokhoz kell rendelni és működtetni kell tudni – ezekkel kapcsolatban leginkább kérdéseink vannak még egyelőre.

A környezetpszichológia, ami – ahogy említettem – a múlt század 60-as éveiben jött létre az USA-ban, nálunk itthon pedig a 90-es évek derekán, klasszikus témájának

6 Boros J., Csetneky L. (2002)

tekinti a börtönt. Maga a szakterület pszichiátriai kórházban indult egyébként, és a következő helyszín az egyetemi kollégiumok voltak, a harmadik szintér pedig a börtönök. Ha most ezt egy picit végiggondoljuk, akkor ez teljesen logikus dolog, mert mindhárom intézményben nagyon sok ideig és nagyon széles mezőben, nagyon sok funkcióban van az ember olyanokkal együtt, akikkel egyébként nem feltétlenül akarna lenni. Nyilván ennek a kontinuumnak a legszigorúbb vége a börtön, a legenyhébb pedig a kollégium. Fontos tehát kiemelni azt, hogy a börtön nagyon korán megjelent, mint jelentős helyszíne ezeknek a pszichológiai gondolatoknak.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – *Mit gondol, milyen hatása van a fizikai környezetnek az emberre? Hogyan jelenik ez meg a börtönben?*

Düll Andrea: – Amit környezetpszichológusként és e terület itthoni alapítójaként igyekszem hangsúlyozni, az az, hogy a személyek soha, egyetlen pillanatig nincsenek fizikai környezet nélkül. Természetesen mi is egy adott szociofizikai kontextusban vagyunk most is. Abban a pillanatban, ahogy megszületünk, „saját testünk jogán” valódi, körülvevő fizikai környezetbe kerülünk. És ezek a fizikai környezetek nem hagynak bennünket érintetlenül, hogy egy kicsit költői fordulattal éljek. Ez abban is megmutatkozik, ahogyan egy másik emberrel kapcsolatba tudok lépni: aki közel áll hozzám, az térben is közel állhat hozzám. És az, hogy melyik volt előbb, az, hogy térben közel állt vagy az, hogy kedveltem őt, az ebből a szempontból, környezetpszichológiailag mindegy, mind a kettő közelséget eredményez, fizikai közelséget és az érzelmi közelséget is. Tehát egymás nélkül nem értelmezhetők az emberek és a környezetük a mi szempontunk szerint. És ilyen értelemben beszélünk szociofizikai környezetről. Amikor egy börtönben egy tréninget vagy oktatást valósítunk meg, akkor nem elég, hogy pusztán funkcionálisan megfeleljen az a környezet, nem feltétlenül elég az sem, ha szép az a környezet, hanem fontos, hogy szolgálja azokat a pszichológiai funkciókat, amelyekre desztinálva van – természetesen soha nem gyengítve a biztonság szempontjait.

Néhány fontos elemet emelnék ki a korrekciós terekben – most így átfogóan hadd hívjam így a büntetés-végrehajtás intézményeit –, a magánszféra, a személyes tér és a territorialitás fogalmait. Köztudott, hogy a szabadságvesztés ténylegesen a fő büntetés, és most ezt szeretném picit ebben a szociofizikai kontextusban kibontani, hogy ez mit is jelent. Amikor valaki egyfajta ún. intézményi környezetbe kerül, és ide értsük most a bölcsődét, óvodát, kórházat, vagyis minden intézményi kényszerekkel jellemezhető színteret, akkor ott – nyilván eltérő mértékben ugyan, de – nem szabályozhatja automatikusan és ösztönösen a viselkedését, amit pedig sok más körülmény között ösztönösen és automatikusan szabályozna.

Érdekes megfigyelni például, hogy amikor egy konferencián a résztvevők szünet után visszajönnek, vajon mindenki visszaült-e oda, ahol korábban ült. És én azt gondolom

Fotó: Bv. fotó

A zárka berendezése befolyásolja a személyes közelség és territoriális viselkedés szabályozását

– persze mindig van kivétel –, hogy a többség visszaül a helyére. Szabadon megette, hogy helyet választott, szabadon megtette. És ha már választotta ezt a helyet, akkor oda fog visszaülni, mert az az ő helye. És hát számos olyan vizsgálat van, ami erre hívja fel a figyelmet, hogy ez az élmény, az ún. helytulajdonlás élménye („Ez az én helyem”) már 20-25 perc alatt kialakul. Akkor képzeljük el azt a komplex territoriális viselkedést, ami 20-25 év alatt alakul ki a börtönben! Annak, hogy milyen fajta dominanciaviszonyok alakulnak ki például egy zárkában, nagyon nagyrészt egy nem tisztázott, és nem világosan kifejtett, sok esetben nem feltárt territoriális mintázat az alapja. Oda ülhetek-e, melyik az én ágyam, az enyém lesz-e az a hely, ami magasabb presztízzsel jár, hiszen akkor nagyobb presztízsem lesz a zárkában is, és így tovább.

Nagyon sok esetben ez nem tudatosuló viselkedés, nem megbeszélhető, nem helyre tehető, viszont rengeteg agresszió, frusztráció a forrása az, hogy ez a fajta ösztönös késztetés mindenkiben benne van, és akkor is megjelenik, ha börtönben, ha kórházban van vagy akár, ha tömegközlekedéssel utazik valaki. Nagyon fontos ennek a megfontolása és a figyelembe vétele valamilyen módon.

A másik témakör, ami ehhez kapcsolódik, az a személyes térkör szabályozása, amiről – úgy gondolom – sokan hallottak már. Ugye, ez az Edward Hall nevéhez fűződő proxemika⁷, vagyis az emberek közötti távolságok szabályozása. Az előbbi példám is erről szolt: ki, milyen közel állhat hozzám, mekkora az a távolság, amit szívesen, vagy legalábbis kibírható mértékben viselünk el a többiekkel. Fontos figyelmet szentelni annak, hogy a szabadságvesztés során hogyan lehet a személyes tér nagyságát szabályozni. Ez a fajta személyes térközsabályozás nem csak a konkrét centiméterben lemérhető távolságra vonatkozik, hanem hogy ki, hogyan férhet hozzám, mit lát belőlem. Nyilván a börtönökben a megfigyelési rendszerek alapvető biztonsági feltételek, de ez nem jelenti azt, hogy ez nem ösztön-szinten frusztráló. Ugyanakkor ez is a szabadságvesztéshez tartozik, ez is lényeges eleme, hogy gyakorlatilag 0 pillanatig vagyok megfigyeléstől mentes. Ez egy fontos, alaposan átgondolandó pszichológiai problémakör.

Ennek a kettőnek – a territoriális viselkedésnek és a személyes térköz szabályozásának – a kombinációja a magánszféra szabályozás, az ún. privacy⁸. Ez egy olyan fogalom, amibe most nem fogok nagyon részletesen belemenni, mert nagyon időigényes és bonyolult lenne (ez a téma egy fél év az egyetemen egyébként). Nagyon-nagyon bonyolult ügyeket jelent ez, de kis túlzással azt is mondhatnám, hogy az egész életünk – börtönön belül és börtönön kívül – arról szól, hogy a magánszferánkat a különböző szituációkban jól tudjuk szabályozni, hogy megfelelő módon férjenek hozzánk a többiek, és, hogy megfelelő módon férjünk hozzá mi is a többiekhez. Ez azt jelenti, hogy

7 Hall, E. T. (1966/1975)

8 Altman, I. (1975)

akihez kell, ahhoz nagyon hozzáférjek, megérinthessem, fülébe súghassak valamit. És az is egy adekvát magánszféra szabályozás, amikor valakihez nem akarok, nem szeretnék ilyen módon közel kerülni, például nem akarok a postás fülébe suttogni kedves dolgokat, amikor levelet hoz, és azt sem szeretném, ha ő suttogna az én fülembe ilyeneket. Nyilván nem börtönszituáció, de akár a mindennapi életben is (például egy tömegközlekedési eszközön) ezek iszonyú erővel frusztrálódhatnak. Nem véletlen, hogy egy ilyen zsúfolt szituációban – például egy buszos utazás kapcsán – az ember hosszú és ügyes manőverekkel, egy biztos pozícióból keresi meg azt a sokszor egyetlen pontot, ahol senkit nem lát, senkivel nincs szemkontaktusa és lehetőleg valahogy kifelé néz a buszból. Ezekért erőfeszítéseket teszünk, ellensúlyozandó például a fizikai közelséget. Tehát ez egy nagyon bonyolult történet, aminek nagyon sok szintje van.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – Környezetpszichológiai, börtönpszichológiai szempontból mi jelent nehézséget egy börtönben?

Dúll Andrea: – A teljes egyedüllét, ami a pszichológiai kutatások szerint tényleg teljes, az, amikor nincs egy embereket ábrázoló kép sem a falon, nincsenek utalások arra sem, hogy működik esetleg egy kamera, vagy lenne egy fotó a nagypapáról, nincs jelen semmi humán dolog. Ebből 10 perc egyébként az átlagembert annyira feltölti a társas szintre való reakció készsége kapcsán, hogy gyakorlatilag olyan, mint egy ilyen lelki fürdő. Nem tudom, hogy ilyen például van-e börtönhelyzetekben. Egyébként az a – hát nem tudom, hogy – jó vagy rossz hírem, hogy a városi embereknek sem nagyon van ilyen. Tehát alapjáraton frusztrált ez a fajta igényünk. És így nő a hozzáférésnek a köre, ami a magánszféráról szól. Az intimitás az, ahol ketten vagyunk egy másik emberrel, és itt nem kell feltétlenül olyasmire gondolni, hogy szexualitás, csak az a fontos, hogy ketten legyünk, és ne zavarjon senki, egy jót tudjunk beszélgetni, vagy csak hallgatni együtt – felszabadulva a társas nyomás alól.

Egy hosszú vonatúton például, ha egy kicsit beszédesebb valaki ül velünk szemben, akkor gyakran szándékunkon kívül elég sok mindent megtudunk róla, mert egyszerűen a hosszú idő alatt a téri közelségből és a szembe fordított téri helyzetből fakadóan nem fogunk (nem tudunk) némán ülni, hanem egy ilyen helyzetben kapcsolatot teremteni, beszélgetni „kell”, ez egy evolúciós dolog. Viszont, ha elmeséli az utastárs, hogy a vejével milyen a viszonya, és a következő állomáson felszáll a veje, akkor az egy rendkívül kínos helyzet – ez erősen személyközi kontrollvesztési szituáció, ugyanis túlzott és nem kívánatos információt tudtunk meg és ő is tudja, hogy ez az információ ilyen volt. Rengeteg ilyen eset fordul elő a téri összekényszerítettségéből. Az alapélmény ebben a helyzetben a totális kontrollhiány a társas érintkezésekben, mely egy fokozott jellemzője a szabadságvesztésnek.

Várkonyi Zsolt Kristóf: – Hogyan lehet megküzdenni ezekkel a helyzetekkel büntetés-végrehajtási keretek között?

Düll Andrea: – Nyilván egy börtönszituációban nagyon korlátozottak a megküzdési lehetőségek. A börtönpszichológia elég sok kutatási eredménye kimutatja, hogy nem lehet igazán jól megküzdenni vele. Az elsődleges „megküzdés” a stresszélmény. A második az izolálódás, tehát visszavonulás az érintkezésektől, a mentális labilitás, és hát az alapvető zsúfoltságélmény.

Ha ezt a gondolatmenetet sikerült érthetően átadnom, akkor talán Önök is eljutottak ahhoz a következtetéshez, hogy ebben az esetben a zsúfoltsághoz még csak nem is kell, hogy sokan legyünk. A zsúfoltság élménye a magánszféra kontrollálásának kudarca, ketten is átélhetik ezt egy kétszemélyes zárkában, hogy nem tudják a magánszférát szabályozni. És akkor ugyanazokat a hatásokat élik át, és ugyanazok a hatások jelentkeznek akár fiziológiailag is, mintha sokan lennének fizikailag is.

A megküzdéshez hozzátartozik egy nagyon jellegzetes, és ebben a szituációban törvényszerűen kialakuló állapot, amit „kegyetlen és szokatlan mentális állapotnak”⁹ nevezünk. Mindezeknek a nagyon alapvető evolúciós szükségleteknek a frusztrációja-ként mintegy kötelezően kialakuló mentális állapot ez.

Számos vizsgálat mutatja ki, hogy az egyik legjobb megküzdési eszköz ez ellen pontosan a környezet megfelelő alakítása. Iskolában, kórházban is igazolt, hogy fontos a szituációnak a téri nyitottsága, valamint most olvastam, hogy a személyes jelenlét, az állandó személyes felügyelet sokkal erősebben mentálhigiénés hatású, mint mondjuk a kamerás megfigyelés. Tehát, ha ott van a közös térben az illető, aki vigyáz a rabokra vagy figyel rájuk, az sokkal kellemesebb. A szolgáltatásokhoz való hozzáférés vagy éppen a nyitott térstruktúra mind-mind olyan, ami valójában kompenzálhatja ezeket a prizonizációs ártalmakat.

Egy másik gondolatkör, amiben a kutatások vagy gondolkodás folyik, az az úgy nevezett ambiens ingerek jelenléte a börtönökben. Ambiens ingernek azt nevezzük a környezetpszichológiában, ami körülvevő természetű – sajnos nincs rá jó magyar szó. Azt jelenti, hogy körülvesznek bennünket ezek az ingerek úgy, hogy közben nagyon kevésbé tudatosulnak. Én azt gondolom, hogy nem csak azért figyel esetleg az ember például egy konferencián az előadásokra, mert annyira érdekesek. Azért is figyelünk, mert nem nagyon tudunk a fizikai környezetre figyelni hosszabb távon. Tehát mondhatná az előadó a prezentációja egy adott pontján, hogy egy picit mindenki figyeljen arra, hogy milyenek a fényviszonyok a teremben, hogy hol nyomja az ülés, vagy

9 Wener, R. E. (2012)

Fotó: Bv. fotó

A bv. intézmény szociofizikai jellemzői (zárttság, ambiens ingerek, magánszféra szabályozás lehetősége stb.) a személyi állományt is érintik

nem kéne-e már testhelyzetet változtatni, hogy milyen illatok, vagy hőmérséklet jön a mellette ülőből. De mire már itt tartunk, addigra már senki nem figyel az első fizikai dimenzióra, nem vagyunk képesek huzamosabb ideig a fizikai környezetre irányulni kitartó figyelemmel. Annál inkább muszáj evolúciósan egymásra figyelünk, egymás dolgai érdekelnek bennünket, nyilván a túlélésnek ez egyfajta feltétele volt.

Lényeg az, hogy a börtönártalmak között nagyon sok olyan ambiens inger van, amelyeknek csak egy része tudatosul. Nyilván egy intenzív zajhatás képes tudatosulni, de az a folyamatos háttérzaj, ami ezekben az intézményekben van – jöhetnek ezek az emberi aktivitásból, mechanikai eszközökből, vagy zenéből – olyan mértékig, nem tudatosuló módon fárasztja el az idegrendszert, szívja el az energiát, hogy gyakorlatilag nem is veszi észre sem az elítélt, sem pedig az állomány, hogy mennyire fárasztó, mennyire kimerítő ez az ambiens helyzet.

A börtönök személyzeti állományát is abszolút érintik ezek a hatások.

És egy csomó olyan járulékos következményük van, mint például az emberi interakcióknak a megváltozása. Jól tudjuk, hogy zajban a közlések rövidülnek, kicsit szaggatottabbak lesznek, sokkal nehezebb egymásra figyelni. Tehát még minőségi változás is van az érintkezésekben, ami nyilvánvalóan egy munkafolyamatban – akár egy tréningben, akár a hétköznapi érintkezésekben – következményekkel bír. Ez alapján akusztikai tervezést ajánl a szakirodalom a börtönökben.

Fotó: Bv. fotó

A bv. intézményekben a színeknek és a fénynek kiemelt pozitív mentális hatása van

Fotó: Bv. fotó

A fény hiánya és a zártság is intenzív mentális hatású

Fotó: Bv. fotó

A természetes fény hiányát a színek és a növények valamennyire ellensúlyozhatják

Fotó: Bv. fotó

A színek és a természetes fény a zárt struktúrában is mentálhigiénés hatást fejtenek ki

További ambiens ingerkör a színek és a fény kérdése – ezek nagyon erős érzelm- és hangulatszabályozók, a jelenlétük és a megvonásuk intenzív pszichológiai hatásokkal jár.

Az ablaknak, a természetes fénynek és a színeknek elképesztő mentálhigiénés hatása van, nagyon jól ismerjük ezeket a folyamatokat, akár a háttérmechanizmusait is érzékszervi, idegrendszeri és pszichológiai szinten, hogy hogyan bomlik le a fény, és ez milyen hatást gyakorol például az érzelmközpontokra az agyban. Én csak a természetet és annak pszichológiai hatását emelem ki most. Sok irányból hangsúlyozzák a börtönökben is a természeti környezet elképesztő szükségességét (nyilván a biztonság szempontjai itt is nagyon fontosak, tehát sűrű erdő telepítését a börtön köré nem javasolja az ember). Ezekhez még további kutatásokra van szükség, de az biztos, hogy a természetnek megvan az a pszichológiai rekreáló és – én nagyon szeretem ezt a kifejezést, hogy – restauráló szerepe, amit szintén nagyon tisztán értünk már fiziológiailag is, hogy milyen agyi struktúrákat állít helyre a figyelem. Akár csak egy zöld növénynek a látványa is egyszerűen képes arra, hogy a spontán figyelem helyreállításán keresztül stresszt kompenzáljon, javítsa a társas érintkezést, és empátiás készség is építhető erre.

Nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy a környezetpszichológiánál van a varázsvessző és akkor innentől minden meg van oldva. Ezek mind olyan – remélhetőleg inspiráló – gondolatok, amiket érdemes lenne hosszabb távon alaposabban bekalkulálni a büntetés-végrehajtási helyzetekbe és dolgozni ezekkel.

Fotó: Bv. fotó

A természetes fény, a kilátás a természetre és a zárkán belüli természetes elemek (pl. növény) stresszoldó hatásúak

Fotó: Bv. fotó

A természeti elemek (növények, állatok jelenléte) csökkenti a prizonizációs ártalmakat

Fotó: Bv. fotó

Az erősen zárt, kemény környezet észlelési jellemzőit humanizálja a természetes fény, a növények és a színek

Nyilván sok tekintetben nem ugyanezek a hatások érik a bv. intézmények személyi állományát, de mégiscsak sokszor vannak ugyanabban vagy nagyon hasonló szociofizikai helyzetben, mint a fogvatartottak. Az ambiens ingerek, az érintkezési nehézségek, a stressz, a zsúfoltság, ezek mind a személyzetre is hatnak közvetlenül, és amint mondtam, a durva csapda ebben az, hogy nem tudatosul. Tehát amikor már tudatosul, hogy általában nem olyan jók a világítási viszonyok, vagy éppen nagy a sűrűség, vagy nem optimális a térszerkezet, akkor már megmutatkozott a stressz. Ezért nagyon jelentősek a korrekciós szociofizikai beavatkozások, mert hogyha olyan mederben tartják a viselkedést, ami gyakorlatilag nem tudatosuló módon befolyásolja például a mozgásokat vagy nem tudatosuló módon segíti optimalizálni az emberi kapcsolatokat, akkor ez ugyanúgy nem lesz észrevéve, de legalább segítők, proaktív hatású lesz. Nagyon jó személyzeti terek kellenek a börtönökbe, olyan terek, ahol jó dolgozni, nem csak érzelmileg, hanem minden más tekintetben, így például a magánszféra optimális szabályozása is fontos.

Rendelkezésre állnak adatok iskolai környezetben, kórházi környezetben, sőt óvodai környezetben is, hogy ha a felnőttek, tehát a segítők személyzet jó munkakörülmények között dolgozik, az majdnem egyenes út a kiegésző megelőzéséhez. Elképesztően fontos tud tehát lenni, mert összességében ez a pszichológiai jóllétet növeli.

Fotó: Bv. fotó

A bv. intézmények személyi állományának kedvező mentálhigiénés állapotát segítenek fenntartani a pszichológiailag is megfelelő minőségű munkateretek

Fotó: Bv. fotó

A bv. intézmények dolgozóinak kiemelten fontosak a pszichológiailag megfelelő minőségű pihenési és kikapcsolódási terek

Fotó: Bv. fotó

A bv. intézmények dolgozóinak kiemelten fontosak a pszichológiailag megfelelő minőségű pihenési terek, ahol – a kikapcsolódáson túl – a megfelelő magánszféra szabályozás is kielégítő mértékben megvalósulhat

Fotó: Bv. fotó

Anya-gyermek részleg (belső tér)

Fotó: Bv. fotó

Anyá-gyermek részleg (játsszódudvar)

Várkonyi Zsolt Kristóf: – Mit tart még fontosnak kiemelni a téma kapcsán?

Düll Andrea: – Összefoglalásul elmondható, hogy – bár a börtönökkel a környezetpszichológia kialakulása óta foglalkozik – a büntetés-végrehajtás környezetpszichológiája nagyon fiatal terület. Rengeteg kihívás van. Ezért is még egyszer köszönöm a lehetőséget, mert remélhetőleg sok tekintetben lesz folytatása a gondolkodásnak. Nyilván én egy ideálverzióról beszéltem, társadalmi, gazdasági, politikai kontextustól teljesen mentesen. Nagy kihívást jelenthet ezeknek a példának az alkalmazása az egyes intézményi sajátosságokat figyelembe véve. Nagyon végig gondolandó, hogy mik a különbségek egy fogház, egy börtön vagy egy fegyház között és nyilván akár ezeken belül is eltérések lehetnek az intézmények között. Sok vizsgálatot igényelnek a fogvatartottak specifikumai, akár a kulturális hovatartozás, a nem, az életkor, „a gyerek a börtönben anyával”, és így tovább.

A személyi állományra már kitértem. És nagyon izgalmas és fontos a látogatókkal való kapcsolattartás is. Amerikában vannak már olyan vizsgálatok, amikor megtervezett, kialakított büntetés-végrehajtási épületekhez illesztnek környezetpszichológiával megsegített tervezést, és amikor megépül az intézet, a használatba vétel után lemérik tulajdonképpen, hogy az történik-e azokban az intézményekben szociofizikai szinten, mint ami eredetileg el volt tervezve. Nagyon sok a kérdés, a probléma a téma kapcsán, remélem néhányat sikerült felvillantanom.

Felhasznált irodalom

- Altman, Irwin (1975): The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding, Brooks/Cole, Monterey.
- Boros János – Csetneky László (2002): Börtönpszichológia, Rejtjel Kiadó, Budapest
- Dilani, Alan (2015): Psychosocially supportive design – A health promoting approach on prison environments, Karolinska Institutet, Sweden.
- Dúll Andrea (2009): A környezetpszichológiától a környezeti kommunikációig. In Dúll, A. A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés, L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Hall, Edward T. (1966/1975): Rejtett dimenziók, Gondolat Kiadó, Budapest
- Kara László (2017): Bűnmegelőzés építészeti eszközökkel, Lechner Nonprofit Kft., Budapest
- Wener, Richard, E. (2012): The Environmental Psychology of Prisons and Jails: Creating Humane Spaces in Secure Settings, Cambridge University Press, Cambridge
- Wener, Richard, E. – Olsen, R. (1980): Innovative correctional environments. A user assessment. Environment and Behavior, 12, 4, p. 478-493.

